

Рудницька Наталія Василівна

кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України
Житомирського державного університету імені Івана Франка

м. Житомир

Політика радянської влади щодо обмеження громадянських та політичних прав євреїв Житомирщини в 20-х роках ХХ ст.

Руйнація Російської імперії та Українська революція 1917 – 1921 рр. активізували національне і суспільно - політичне життя євреїв України, зокрема Волинської губернії. Але громадянська війна та більшовицька агресія спричинили знищення незалежності України, почалася радянська політизація всіх сфер життя населення, а також і єврейського народу. Комуністична ідеологія ототожнювала національне єврейське життя з націоналізмом, боролася з ним всіма можливими засобами. Протистояння між комуністичним партійним керівництвом та єврейським населенням було неминучим, адже більшовики намагалися монополізувати та контролювати ідеологічне, політичне, духовне та економічне життя. Частина євреїв підтримали більшовицькі гасла і політику радянської влади, але чимала їх кількість була не здатна на компроміс та адаптацію до потреб жорсткого комуністичного буття. У 20-х роках ХХ ст. в Україні запанувала більшовицька ідеологія та норми «революційної законності», на основі яких проводилася політика щодо громадян, в т. ч. євреїв.

Метою більшовиків було виховання у євреїв соціалістичної свідомості, на їх думку правильне класове розуміння подій і процесів, які відбувалися під час радянської влади в країні. У Волинській губернії на початку 20-х років ХХ ст. єврейське населення було досить чисельним. В 1916 р. перед Українською революцією 1917 – 1921 рр. у Волинській губернії проживало із 2218504 чол. загальної кількості – 315076 євреїв [7, с.62]. В 1923 р. у

Волинській губернії мешкало 2015165 осіб, з них – 169569 євреїв (8,4%) [5, с. 25]. Після територіально – адміністративних змін, ліквідації Волинської губернії, влада створила округи. За переписом 1926 р. у Волинській окрузі мешкало 690119 осіб, з них – 9,5% євреїв, в Коростенській з 520867 осіб – 7,8% євреїв, у Бердичівській з 732080 жителів – 9,5% євреїв. В Житомирі з населенням 76597 осіб, мешкало 39,2% євреїв, а в Бердичеві з 55556 осіб, 55,5% були євреями [8].

Складність для більшовицької діяльності серед євреїв була в різноманітності соціальної структури. Єврейське населення міст і містечок Волині перед Першою світовою війною було зайняте переважно в торгівлі, ремісництві, промисловому виробництві, фінансово – кредитній діяльності. Особливість соціальної структури і господарської діяльності єврейських громад стали головною причиною неоднозначного ставлення до них представників інших етносів в регіоні. Міграційні процеси серед єврейства, еміграція та антисемітська політика уряду Російської імперії почали руйнацію звичного життя і традиційного побуту єврейських общин. В роки Української революції 1917 – 1921 рр. євреї потерпали від погромів, поборів, грабежів, реквізицій, тому більшовики повинні були діяти максимально обережно, враховуючи значну кількість євреїв, потреби та інтереси громад.

Для більшовиків було важливо використовувати диференційований підхід до роботи з населенням регіону, враховувати національність, вікову групу, освітній рівень, соціальне становище, релігійну приналежність. У 1922 р. було створено при Народному комісаріаті внутрішніх справ відділу у справах національних меншостей, мета функціонування якого – нагляд за соціально – економічними перетвореннями в нових умовах, національними спілками, організаціями. У Волинській губернії запрацювали польська, єврейська та німецька секції, але завеликий об'єм роботи не давав можливості виконувати поставлені завдання. Саме тому 29 квітня 1924 р. ВУЦВК створив Центральну комісію у справах нацменшин (ЦКНМ). Для виконання інструкцій та розпоряджень ЦКНМ на місцях було започатковано роботу

бюро та уповноважених у справах етнічних меншин при Президіях губернських та окружних комітетів.

Радянська атеїстична ідеологія одним з найважливіших напрямків діяльності більшовиків серед єврейського населення Волині вважала антирелігійну пропаганду та агітацію, адже юдаїзм мав авторитет та великий вплив на повсякденне та громадське життя. Відділи пропаганди та агітації при окружних та районних комітетах партії в період становлення та утвердження радянської влади зробили багато помилок при проведенні антирелігійних заходів, бо вони не мали чіткої прорахованої програми боротьби з релігійними течіями, освіченими та авторитетними лідерами релігійних громад, силовими методами боролися з віковими традиціями і світоглядом юдеїв. В ухвалі політбюро ЦК КП(б)У від 28 травня 1921 р. було наголошено про якнайсуворіше спостереження за контрреволюцією, яка прикривається релігійними питаннями.

Діяльність більшовицьких функціонерів та радянських громадських активістів щодо єврейських релігійних громад зводилась до грабунків синагог і молитовних будинків, закриття споруд та передача їх для використання іншим організаціям. Широко використовувалися плітки та сфальшовані документи для дискредитації моральних авторитетів серед служителів культу. При нагоді створювались ситуації агресивних протистоянь між конфесіями. Створивши антирелігійні комісії, радянська влада поклала на них завдання вивчати вплив юдаїзму на єврейські громади, проводила атеїстичні заходи, активно втілювала в життя принципи «революційної доцільності» в «боротьбі з контрреволюцією». Окружні антирелігійні комісії діяли до 1929 р., періодично змінюючи форми і методи роботи, адже агресивна атеїстична пропаганда та агітація на початку 20-х років ХХ ст. показала, що це веде до зростання спротиву віруючих, збільшення кількості прихильників і захисників юдаїзму.

Пошуки нових форм і методів антирелігійної боротьби спонукало більшовиків прийняти Постанову ЦКРКП(б) від 16 червня 1923 р. про

заборону безпідставно закривати релігійні заклади, що не змінило стратегічної мети – ліквідувати релігійні конфесії. Активно боролася радянська влада проти хедерів – релігійних навчальних закладів – основою традиційної початкової освіти євреїв. Особливо агресивним було ставлення до синагог, що викликало обурення єврейських громад. Закриття містечкових молитовних будинків, синагог відбувалося повсякчас. В 1928 р. в містечку Котельня Іванківського РВК синагогу закрили і її приміщення віддали єврейській 7 – річній школі. На збори для обговорення цього питання прийшли 215 осіб, але підписів зібрали тільки 87, що говорило про неодностайність думок, але синагогу все ж закрили. У містечку Рогачів приміщення синагоги передали під культурно-освітню установу. За браком приміщень радянська влада досить часто використовувала таку практику.

У 1928 р. в Житомирі мешкало 30690 євреїв, єврейських молитовних будинків було 43. Кількість їх також поступово зменшувалась. За постановою Президії Волинського ОВК від 31 серпня 1928 р. угода на користування приміщенням Дачної синагоги (вул. Андріївська) була розірвана, про що було оголошено в газеті «Робітник» від 25 червня 1929 р. Причинами вказані не перереєстрація статуту, не сплачена страховка та відсутність ремонту [4, арк. 117,119, 165.]. У боротьбі проти релігії влада часто використовувала засоби масової інформації. Так, 16 квітня 1929 р. газета «Радянська Волинь» надрукувала войовничу атеїстичну статтю «Робітництво Житомира проти Пасхи, проти маці» [9].

Вплив сіоністських організацій в губернії був значний, хоч вони діяли напівлегально або часто і нелегально, конспірація була добре організована. Так, практично у підпіллі група волинських сіоністів «Га Мішмар» організувала озброєний бойовий загін в кількості біля 100 чол. Мета його створення – самозахист єврейських громадян. Так, під час наступу польської армії значна кількість сіоністів відкрито закликали до повалення «ярма більшовизма» [6, с.253]. Видання літератури на івриті більшовицька цензура заборонила, але прихильність єврейського населення до сіоністів зростала.

На початку 1920-х років у Волинській губернії діяли 9 сіоністських організацій: Альгемейн Ціон, «Цеірей Ціон», СТП, сіоністський молодіжний Гістадрут, Гашомер - Гацоїр, «Югенд Поалей Ціон», Гехалуц, Маккабі. Радянська влада, відчувши небезпеку більшовицькій ідеології, почала процес ліквідації всіх сіоністських організацій. 21 вересня 1922 р. були затримані члени Житомирського горкому та Волинського губкому «Цеірей – Ціон». Заарештовані зізналися в сіоністській діяльності, але товаришів не виказали. Влада не афішувала арешт, щоб не викликати інтерес у пересічних євреїв до сіоністів. З тих же причин їх звільнили [1, арк. 2]. В жовтні 1923 р. було заарештовано 16 найактивніших діячів сіоністських організацій. Помічник начальника Волинського губернського відділу ГПУ Мінаєв звітував: «Вважаю, що завдяки висилці найактивніших членів Житомирської організації «Цеірей – Ціон», а також члена Мерказа Белли Шинкар, яка була живим нервом зв'язку з Мерказом, діяльність організації на деякий час більш-менш припинена.» [2, арк. 27,290, 300].

Активно та ефективно діяв «Гехалуц» в Житомирі, Чуднові, Бердичеві та інших містечках Волинської губернії. Соціальною базою організації стали робітнича молодь, кустарі, безробітні. Так, у 1920 р. була створена «Перша робоча група у Бердичеві». Вона нараховувала близько 140 чол. Ініціаторами її створення були місцевий осередок «Гехалуцу» та «Цеірей - Ціон». Більшість членів робочої групи працювали на землях цукрового заводу, окремі робітники виконували столярні та слюсарні роботи. Але місцева комсомольська організація стала звинувачувати їх у контрреволюційній діяльності і через два роки «Перша робоча група у Бердичеві» була ліквідована. У 1922 р. радянська влада стала ліквідувати осередки «Гехалуцу», почались переслідування та арешти членів організації. Жорстка розправа над членами «Гехалуцу» відбулася в Чуднові та Житомирі. Репресії з часом привели до його ліквідації.

Арешти членів сіоністських організацій часто закінчувались звільненням під розписку про закінчення подальшої діяльності. Після

звільнення керівників осередків сіоністи швидко поновлювали роботу, вивчали іврит та ремесла, які б знадобилися при еміграції до Палестини, влаштовували вечоринки на єврейські релігійні свята, відзначали події, пов'язані з сіоністським рухом, друкували листівки.

Єврейські молодіжні організації (наприклад, «Маккабі»), особливо сіоністські, викликали роздратування більшовицької влади і Євкомолу, адже вони суттєво відволікали молодих євреїв від комсомолу та піонерських організацій. Це була підстава для переслідування і арештів ДПУ.

Більшовицька влада вживала заходи з регламентації діяльності єврейських організацій, щоб їх контролювати. На III конференції євсекцій РКП, яке відбулося в 1921 р., було зазначено: «Як тимчасово існуючі «єврейські суспільні організації» повинні займатися лише наданням допомоги євреям, що постраждали від погромів...Всі створені ними установи повинні при першій можливості перейти у розпорядження радорганів. Стежити за тим, щоб діяльність цих організацій не відхилялась за межі дозволеного. Прагнути взяти у руки комуністів найбільш впливові організації та посилювати свій вплив в інших.» [10, арк. 36].

Хоч сіоністська ідеологія була досить авторитетною, використання антиєврейських настроїв у політичних цілях обумовили на Волині появу прокомуністичних тенденцій у суспільно-політичному житті, адже більшовики обіцяли встановити порядок під гаслами рівності та соціальної справедливості. Вони створювали підконтрольну їм державну систему єврейських організацій, але одночасно руйнували існуючу мережу єврейської освіти, єврейські общини.

Для покращення роботи серед єврейських робітників відділом пропаганди і агітації національних меншин Волинського губернського комітету КП(б)У було затверджено план заходів єврейської секції на період з 15 жовтня 1923 по 15 грудня 1923 р. Необхідно було встановити з ким із кандидатів та членів партії проводити роботу із політпросвіти єврейською мовою. Отримані матеріали використовували для розробки політкурсів і політгуртків

для тих членів партії, які недостатньо знали російську чи українську мови, проводили облік євреїв - комуністів, які здатні були вести агітаційну роботу єврейською мовою, командували євреїв - членів компартії до культвідділу профспілок для роботи з єврейськими робітниками, прикріпивши до підприємств агітаторів із знанням єврейської мови, систематично проводили гурткову і шкільну роботу. З 11 листопада 1923 р. розпочалися заняття з новим набором слухачів у вечірній політшколі при євклубах. Активісти брали активну участь у всіх заходах відділу пропаганди і агітації, пристосовуючи їх до особливостей життя єврейських робітників та кустарів.

Проблемою для євреїв вже у роки становлення радянської влади стало обмеження політичних, тобто виборчих прав. Особливо важливого значення більшовицька влада надавала проведенню виборів в місцеві органи влади. Вони звертали увагу своїх агітаторів на недопущення національного антагонізму і суперництва між українцями, поляками, євреями та іншими представниками етносів, пропагували єдність пролетаріату в боротьбі із заможними верствами населення незалежно від національності, всіма засобами намагалися відвернути євреїв від впливу духовенства та національних громадських організацій. Вже в цей період починає втілюватися стратегічна мета радянської влади – злиття націй в радянський народ.

Перелік категорій громадян, які не мали виборчого права, законодавчо було окреслено в статті 21 Конституції УСРР 1919 р. В 1921 р. новий закон, який прийняв ВУЦВК, додав осіб, що займалися торгівлею, орендарством, промисловим виробництвом. 10 вересня 1924 р. Раднаркомом УСРР та ВУЦВК було ухвалено «Положення про виборчі права громадян та порядок проведення виборів», де більш чітко було прописано перелік громадян, які не мали права голосу. В 1925 р. Раднарком УСРР та ВУЦВК прийняли нове «Положення про виборчі права громадян», у 1926 р. – інструкцію «Про вибори до Рад», а в жовтні 1928 р. – нова інструкція «Про вибори до Рад». В цих документах чітко прослідковується наступ на громадянські права та

зростання кількості євреїв, яких позбавляли виборчих прав через їх релігійну, професійну та господарську діяльність, традиційні заняття. Євреї оскаржували ці рішення, але часто без позитивного результату [4, арк. 17, 482.].

Не мали виборчих прав євреї, які давали в оренду знаряддя та робочу худобу для обробки сільськогосподарських угідь, кустарі та торговці, які мали найманих працівників, підприємці, які давали роботу додому, власники підприємств, орендатори підприємств промислового і фабрично – заводського типу, приватні торговці, перекупщики і комерційні посередники. Не мали виборчого права служителі юдейського релігійного культу: рабини, кантори, адже їх діяльність прирівнювалась до контрреволюційної. Але євреї, які по найму релігійних общин виконували роботу адміністративно – господарську і технічного обслуговування приміщень релігійних культів і громадських товариств, а це – прибиральники, охорона, сторожі, мали право брати участь у виборах. Обмеження виборчих прав створювали проблеми. Це – додаткові податки [4, арк. 1190.], при перебуванні в профспілкових організаціях, влаштуванні на роботу, у соціальному забезпеченні. Євреї, позбавлені виборчих прав, викликали зневажливе ставлення оточення до них та їх дітей в школах та вищих навчальних закладах.

Під час виборчої кампанії особливо активно залучали євреїв до профспілок, створення кооперативів, комітетів взаємодопомоги, молодь – до комсомолу, зростала роль засобів масової інформації, клубів. Після виборчої і перевиборчої кампаній 1924 – 1925 рр. ВЦИК декретом «Про залучення на вибори всіх, хто має виборчі права трудящих національних меншин» від 30 листопада 1925 р. акцентував увагу на проблему малої кількості представників національних меншин у виборчих комісіях, в радах і виконавчих комітетах.

Ретельно готуючись до суцільної колективізації та введення монополії на сільгосппродукцію, Радянська влада одночасно готувалася до чистки рядів ВКП(б), яка у 30-ті роки ХХ ст. прокотилася хвилею кривавих

репресій. Серед державних службовців, директорів сільськогосподарських і промислових підприємств та інших установ була значна кількість євреїв. Пізніше багатьох з них репресують, звинувативши в буржуазному націоналізмі, троцькізмі та шпигунстві (Житомирщина межувала з Польщею). Відбулася Президія Волинської Окружної Контрольної Комісії, де було схвалено підготовчу роботу до чистки партії, вирішено створити Провіркомісії у складі 3 чол., кожен з яких повинен був мати партстаж не менше 7 років, бути з ідеологічно стійких більшовиків, робітників [3, арк.25].

Газети швидко підхопили тему і вже 1 травня 1929 р. в газеті «Радянська Волинь» була опублікована стаття Тукалова «Оглянемо роботу комуністів і комсомольців у справі колективізації», а 11 травня 1929 р. – «Дружно станемо до огляду роботи парторганізацій Волині в колективізації сільського господарства». У червні 1933 р. була надрукована стаття редактора газети «Радянський шлях» Л. Новіцького «Більше пильності в боротьбі з ухилами від генеральної лінії партії».

Радянізація соціально-економічного та суспільно-політичного життя євреїв в 20-ті роки ХХ ст. спричинила знищення національного укладу, а пропагандистські гасла більшовиків про рівність, особливо про братерство трудящих всього світу незалежно від національності, проявилися в їх обмеженнях громадянських та політичних прав євреїв. Надії євреїв на демократичні перетворення у побудові нового, але на основі традиційного, східноєвропейського національного життя, не справдилися.

Більшовицька політика яскраво продемонстрували свою суть у діях проти проявів національних особливостей єврейських громад, обмеженні їх громадянських та політичних прав. Результатом політики більшовиків щодо євреїв стали жебрацький рівень життя, руйнація релігійних та традиційних моральних цінностей, свавілля радянської влади, яка обмежувала самостійний розвиток національної культури. Атеїстична пропаганда, утиски і переслідування юдаїзму викликали протест в душах громадян. Всі прояви незалежної думки та діяльності сприймалися більшовицькою владою як

ворожі, буржуазно-націоналістичні. Інтеграція єврейських організацій в політичну систему радянської держави, закінчилася репресіями, переслідуваннями активістів, ліквідацією.

Література та джерела

1. Архів обласного управління СБУ в Житомирській області. Літерна справа, т. 1 «Цейрей – Ціон».
2. Архів обласного управління СБУ в Житомирській області. Літерна справа, т.1, «Цейрей – Ціон».
3. Держархів Житомирської області. Ф.р. 707, оп.1, спр.84(1929).
4. Держархів Житомирської області. Фр. 326, оп.1, спр.169
5. Жуковський О. І. Етнічні меншини Правобережної України у 20-ті роки ХХ століття: суспільно – політичний та культурний розвиток./Олександр Іванович Жуковський.- Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014.- С.178.
6. На защите революции. Из истории Всеукраинской Чрезвычайной Комиссии 1917-1922гг.- К.,1971.- С.253
7. Памятная книжка Волынской губернии на 1917 г./Житомир.- Волынская губернская типография, 1916.
8. Перепис 1926 р. національний склад України – інтернет-ресурс
9. Радянська Волинь.- №42.- !6 квітня 1929 р.
- 10.ЦДАГО України. - Ф.1, оп.20, спр.779.

Рудницька Н.В.

В статті висвітлюється діяльність державних органів УСРР щодо обмеження громадянських та політичних прав євреїв на Житомирщині у 20-х роках ХХ ст. Вивчення документів Державного архіву Житомирської області та архіву Управління СБУ в Житомирській області дало можливість ввести в науковий обіг нові документи з історії євреїв регіону. Акцентується увага на протистоянні між комуністичним державним керівництвом та єврейськими релігійними общинами, партіями та громадськими рухами сіоністського спрямування, обмеженням виборчих прав.

В статті висвітлено питання щодо обмеження виборчих прав окремих категорій населення, до яких належала значна кількість євреїв регіону. Наголошено, що в умовах радянзації суспільного життя у 20-х роках ХХ ст. в Україні запанувала більшовицька ідеологія та норми «революційної законності», на основі яких проводилась політика щодо громадян, в т. ч. євреїв.

Ключові слова: юдейські общини, синагоги, хедери, більшовицька ідеологія, антисемітська політика, антирелігійні комісії, сіоністські організації, «Цеирей-Ціон», «Гехалуц», Маккабі, вибори в органи влади.

Рудницкая Н.В. Политика советской власти по ограничению гражданских и политических прав евреев Житомирщины в 20-х годах ХХ в.

В статье освещается деятельность государственных органов УССР по ограничению гражданских и политических прав евреев на Житомирщине в 20-х годах ХХ в. Изучение документов Государственного архива Житомирской области и архива Управления СБУ в Житомирской области позволило ввести в научный оборот новые документы по истории евреев региона. Акцентируется внимание на противостоянии между коммунистическим государственным руководством и еврейскими религиозными общинами, партиями и общественными движениями сионистского направления, ограничением избирательных прав.

Ключевые слова: иудейские общины, синагоги, хедеры, большевистская идеология, антисемитская политика, антирелигиозные комиссии, сионистские организации, «Цеирей-Ціон», «Гехалуц», Маккаби, выборы в органы власти.

Rudnytska N.V. The policy of Soviet power to limit the civil and political rights of Jews of Zhytomyr region in the 20's of the twentieth century.

The article covers the activities of state bodies of the Ukrainian SSR on limiting the civil and political rights of Jews in the Zhytomyr region in the 20's of the 20th century. The study of the documents of the State Archives of Zhytomyr region and the archive of the SBU Office in Zhytomyrska oblast enabled the introduction of new documents on the history of Jews in the region. In the cities and towns of the Volyn province, where until the mid-20's of the twentieth century Zhytomyr oblast was in, the Jews were a significant part. The emphasis is placed on the confrontation between communist state leadership and Jewish religious communities, parties and civil movements of the Zionist movement, and the restriction of electoral rights.

It was emphasized that the influence of the figures of the Jewish religious cult and Zionist organizations in the region was significant, although they operated semi-legally or often illegally. The reasons were the disappointment of the Jews with the Bolshevik policy, the beggar's standard of living, the destruction of religious traditions, moral values, the tyranny of Soviet power, which limited the independent development of the Jewish national culture. The harassment and persecution of Judaism were based on the principles of "revolutionary expediency" in the struggle against counterrevolution, whose activists included the figures of religious worship. The article deals with the issue of restricting the electoral rights of certain categories of population, which included a significant number of Jews in the region. It was emphasized that in the conditions of sovietization of public life in the 20th years of the 20th century in Ukraine, the Bolshevik ideology and norms of "revolutionary legality" reigned, on the basis of which policy was conducted on citizens, including Jews.

Key words: Jewish communities, Jewish communities, synagogues, headers, Bolshevik ideology, anti-Semitic policy, anti-religious commissions, Zionist organizations, Tseirai-Zion, Geghaluz, Maccabi, elections to the authorities.